

Rola i znaczenie kompetencji wychowawczych i edukacyjnych nauczycieli wobec problemu zagrożenia dzieci i młodzieży ze strony sekt

The significance of teachers' educational competences in the face of the threat to children and youth from sects

Key words: educational competencies, teachers, children, youth, sects.

Abstract: The article presents the significance of teachers' educational competences which are necessary to counteract the destructive effects of sects on children and the youth. Analysis of the literature proves that sects pose a real threat to young people and their families. The situation requires teachers to improve their educational competences to successfully recognize a potential threat, identify its scale and design preventive measures. The article indicates strengthening and developing substantive, methodological and educational competences among teachers as the three most important area of work.

Słowa kluczowe: kompetencje wychowawcze i edukacyjne, nauczyciel, dzieci, młodzież, sekta.

Streszczenie: Artykuł przedstawia kwestię kompetencji edukacyjnych i wychowawczych nauczycieli w zakresie przeciwdziałania destrukcyjnemu działaniu sekt na dzieci i młodzież. Analiza literatury przedmiotu dowodzi, że sekty stanowią realne zagrożenie dla młodzieży i ich rodzin. W związku z tą sytuacją istnieje potrzeba kształtowania i podnoszenia kompetencji nauczycieli w obszarze rozpoznawania zjawiska sekt, diagnozy stopnia zagrożenia i projektowania oddziaływań profilaktycznych.

Artykuł wskazuje na trzy najważniejsze obszary wymagające szczególnego namysłu i troski, do których zalicza się wzmacnianie i rozwijanie wśród nauczycieli kompetencji merytorycznych, metodycznych i wychowawczych.

Sekty stanowią przedmiot fascynacji dla wielu młodych osób, są równocześnie zagrożeniem, o którym często niewiele wiemy i z którego wielokrotnie nie zdajemy sobie sprawy. Dzieci i młodzież stanowią szczególną grupę ryzyka, przedmiot zainteresowania kontrowersyjnych sekt i grup subkulturowych, których celem jest uzależnienie fizyczne i psychiczne swoich adeptów dla realizacji ukrytych celów ideowych i ekonomicznych¹. Wszelkie oddziaływania mające za zadanie ochronę dzieci

¹ M. Gajewski (2018), *Młodzież a współczesne kontrowersyjne sekty: Wybrane zagadnienia*, „Homo et Societas. Wokół pracy socjalnej”, 3 (3): 36–47.

i młodzieży wymagają od dorosłych odpowiednich kompetencji w tym zakresie. Sekty na różne sposoby infiltrowują różne środowiska wychowawcze i edukacyjne, poszukując w nich potencjalnych adeptów. W związku z tą sytuacją od lat w szkołach i licznych placówkach opiekuńczo-wychowawczych podejmowane są zróżnicowane inicjatywy o charakterze profilaktycznym w zakresie przeciwdziałania szkodliwemu oddziaływaniu sekt na dzieci i młodzież. Współpraca szkoły ze środowiskiem rodzinnym dzieci stanowi ważny element oddziaływań prewencyjnych. Co więcej, organizowanie prelekcji, wykładów i specjalnych warsztatów z ekspertami tematu sekt dopełnia codzienne oddziaływania wychowawcze i edukacyjne.

Nie bez znaczenia dla podejmowanych wysiłków w zakresie przeciwdziałania negatywnemu wpływowi sekt na młodzież są osobiste kompetencje nauczycieli i wychowawców w tym zakresie. Maria Dudzikowa pojęcie kompetencji uważa za jeden z podstawowych paradygmatów we współczesnej pedagogice². Liczne badania wskazują, że właściwe kwalifikacje i kompetencje decydują o profesjonalizmie zawodowym nauczycieli, są również zasadniczą gwarancją dobrej pracy wychowawczej i edukacyjnej³. Problem sekt nie jest zagadnieniem marginalnym, stanowi obecny od lat ważny obszar zainteresowania środowisk szkolnych, wychowawczych i opiekuńczych. Istnieje wciąż potrzeba podnoszenia kompetencji osobistych i zawodowych nauczycieli i wychowawców w zakresie wiedzy, wrażliwości i możliwych działań diagnostycznych i pomocowych w zakresie przeciwdziałania negatywnego wpływu sekt na dzieci i młodzież, a także w razie potrzeby koniecznych oddziaływań pomocowych, kiedy doszło już do kontaktu dzieci z kontrowersyjnymi kultami. Niezmiernie ważnym aspektem profilaktyki antysektowej jest pozytywne oddziaływanie nauczycieli i wychowawców na dzieci i młodzież, inspirowanie młodych do twórczego przeżywania młodości, otwartości na innych, wzmacniania własnej

² Por. M. Dudzikowa (1993), *Kompetencje autokreacyjne – możliwości ich nabywania w trakcie studiów pedagogicznych*, „Edukacja. Studia. Badania. Innowacje”, Nr 4; Por. I. Paško, M. Kucharska-Żądło (2008), *Doskonalenie nauczycieli. Mity i rzeczywistość*, [w:] B. Muchacka, M. Szymański (red.), *Nauczyciel w świecie współczesnym*, Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 289–296; K. Denek (2000), *Kompetencje nauczyciela w kontekście wyzwań XXI wieku i potrzeby reformy systemu edukacji w Polsce*, [w:] *Kształcenie pedagogiczne w dobie przemian edukacyjnych w Polsce*, Materiały Konferencyjne nr 46, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 29–45.

³ Badania w tym zakresie prowadzi od 2017 roku Joanna M. Łukasik z zespołem, zob. m.in.: J.M. Łukasik, K. Jagielska, A. Mróz, P. Koperna, [w:] *Znaczenie kompetencji diagnostycznych nauczyciela dla rozwoju uczniów*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2020, nr 5, s. 17–25; K. Jagielska, J. M. Łukasik, A. Mróz, P. Koperna, A. Duda, K. Sobieszczkańska, *The competence of the future: creativity of students of selected Cracow universities*, [w:] L. Gómez Chova, A. López Martínez, I. Candel Torres (EDS), ICERI 2019: conference proceedings: 12th annual International Conference of Education, Research and Innovation, Seville, Spain, IATED Academy, 2019, p. 4154-4160. J. M. Łukasik, K. Jagielska, A. Duda, P. Koperna, A. Mróz, K. Sobieszczkańska, *Pedagogical Competencies of Teachers at the Beginning of Their Professional Career W: 1st International Conference on Contemporary Education and Economic Development (CEED 2018)* [Paris]: Atlantis Press, 2018, p. 21–25, J.M. Łukasik, *Zaniedbane obszary w procesie kształcenia do zawodu nauczyciela*, *Labor et Educatio* 2017, nr 5, s. 155–165.

wartości i rozwijania młodzieńczych pasji w obrębie ogólnie akceptowanych norm społecznych⁴.

Współczesne kontrowersyjne sekty wbrew wstępnym deklaracjom i zapewnieniom oszukują młodych, oferując im utopijne marzenia, prowadząc ostatecznie do sekciarskiego uzależnienia od mniej lub bardziej charyzmatycznego przywódcy. W sposób ukryty dążą do ostatecznego wykorzystania i uzależnienia od siebie nieświadomych zagrożenia adeptów. Prewencja w zakresie przeciwdziałania tej sytuacji to obok edukacji najmłodszych również „mądre zaspokajanie potrzeb dziecka i radość w wychowaniu, ale także uważne słuchanie i rozmowa, dialog wspierający rozwój dzieci i młodzieży”⁵.

Kompetencje wychowawcze i edukacyjne nauczycieli

Od nauczyciela i jego pracy zależy w dużym stopniu wychowanie i edukacja młodego człowieka, wprowadzenie go w świat dorosłych, w przestrzeń odpowiedzialności za dokonane wybory i podjęte działania oraz jakość dalszego funkcjonowania w przestrzeni społecznej. Autorytet nauczyciela, jego cechy osobowościowe, poziom zawodowego przygotowania, jak i osobista wrażliwość na potrzeby dzieci i młodzieży stanowi o kompetencjach wychowawczych współczesnego nauczyciela. Zaangażowana postawa nauczyciela wobec uczniów kształtuje w nich ich wewnętrzne nastawienie wobec wymagań szkolnych, sposobu funkcjonowania w klasie, a także nastawienie do nakładanych przez szkołę jako instytucję wychowawczą i edukacyjną codziennych obowiązków.

Samokształcenie i związane z nim nabywanie nowych kompetencji i umiejętności wpisane są na stałe w charakter pracy każdego wychowawcy i nauczyciela⁶. Marta Konieczna-Kucharska zauważa, że wymagania procesu dydaktyczno-wychowawczego „stawiają przed współczesnym nauczycielem zadania opanowania i prezentowania różnego typu kompetencji”⁷. Pojęcie kompetencji zawodowych i osobistych jako temat refleksji i analizy występuje w różnych obszarach aktywności współczesnego człowieka, posiada charakter interdyscyplinarny, a zarazem wielowymiarowy⁸.

Przez kompetencje osobiste rozumieć można „obszar posiadanej wiedzy, wykształcone umiejętności i zdobyte doświadczenia (...) niezależnie od tego, w ja-

⁴ E. Kosińska (2000), *Jak ustrzec dziecko przed działaniem destrukcyjnych grup kultowych. Zadania szkoły i rodziców*, [w:] M. Gajewski, E. Kosińska, *Sekty – religijny supermarket. Krótki poradnik psychologiczny*, Kraków: Wyd. Rubikon.

⁵ M. Gajewski, M. (2016), *Fałszywi Nauczyciele. Sekty Dzisiaj*, Kraków, Wyd. Monumen.

⁶ M. Czerepaniak-Walczak (1997), *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Toruń: Wyd. Edytor; M.J. Szymański (2013), *Socjologia edukacji. Zarys problematyki*, Kraków, Wyd. Impuls; Z. Kwieciński (1991), *Edukacja jako wartość odzyskiwana wspólnie (Głos w dyskusji o uspołecznieniu szkoły)*, „Edukacja”, nr 1.

⁷ M. Konieczna-Kucharska (2015), *Miękkie i twarde kompetencje nauczycieli*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzenie”, Nr 19, s. 230.

⁸ K. Żegnałek (2008), *Kompetencje dydaktyczno-wychowawcze nauczyciela edukacji*, [w:] K. Żegnałek (red.), *Kompetencje nauczyciela edukacji początkowej*, Warszawa, Wyd. WSP TWP, s. 189.

kim trybie zostały nabyte i czy są potwierdzone w wyniku procedury walidacyjnej. Kompetencje zawodowe to wiedza, umiejętności i postawy określone przez specyfikę pracy w danym zawodzie⁹. Wspomniana już wcześniej M. Czerepaniak-Walczak, opisując kompetencje nauczycieli, wskazuje na wiedzę, sprawności, rozumienie oraz pragnienia jako główne ich komponenty. Nie bez znaczenia jest podjęcie przez nauczyciela odpowiedzialności za podejmowane decyzje i działania¹⁰. M. Dudzikowa kompetencje rozpatruje jako umiejętność wyższego rzędu, efekt nabytych przez ćwiczenie i doświadczenie umiejętności. W kształtowaniu się kompetencji towarzyszą nauczycielom i wychowawcą osobiste przekonania wyrosłe z refleksji nad otaczającą ich rzeczywistością. Do najważniejszych należą: kompetencje życiowe, interpersonalne, komunikacyjne, interpretacyjne, poznawcze, artystyczne, kulturowe, techniczne, emancypacyjne, a także kompetencje koordynowania rozbieżnych perspektyw wynikające z antynomii demokracji¹¹. A. Męczkowska wskazuje na dwa istotne konteksty definiowania pojęcia kompetencji. Pierwszy kontekst wewnętrzny obejmuje sferę kompetencji wynikających z cech osobistych podmiotu, drugi – zewnętrzny – sferę aplikacji praktycznej nabytych umiejętności. Aspekt wewnętrzny, kompetencyjny dotyczy potencjału i dyspozycyjności, kontekst zewnętrzny wskazuje dziedziny praktycznego zastosowania, stanowi wyraz zdolności do konkretnego działania. Innymi słowy, przez kompetencję rozumiemy zazwyczaj zasób cech osobowych i temperamentalnych podmiotu, nabyte umiejętności i doświadczenie, a także możliwości, jak i potencjał praktyczny podmiotu wyrażony w konkretnym działaniu¹². Jan Prucha przez pojęcie kompetencji nauczyciela rozumie przede wszystkim „zbiór profesjonalnych umiejętności, wiedzy, wartości oraz postaw, którymi musi dysponować każdy nauczyciel, aby mógł efektywnie wykonywać swoją pracę”¹³. Kompetencje obok wykształcenia, wiedzy i umiejętności to również zdobyte doświadczenie, postawy, etos, wartości, jak i świadomość własnych limitacji oraz gotowość do ich walidacji i rozwijania.

Rozważając zagadnienie kompetencji pracowniczych i zawodowych, w literaturze przedmiotu wskazuje się najczęściej na wykształcenie, wiedzę, własne doświadczenie, jak i praktyczne umiejętności. Nie można zapominać również o zainteresowaniach, uzdolnieniach i podmiotowych predyspozycjach jednostki, a także o wewnętrznej motywacji, postawach i zachowaniach, oraz o stanie zdrowia i kon-

⁹ M. Kocór, A. Strzebońska, (2010), *Jakich pracowników potrzebują polscy pracodawcy? Raport z badań pracodawców i ofert pracy realizowanych w 2010 r. w ramach projektu „Bilans Kapitału Ludzkiego”, PARP, Warszawa, s. 12.*

¹⁰ M. Czerepaniak-Walczak (1997), *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Toruń, Wyd. Edytor, s. 87–88.

¹¹ M. Dudzikowa (red.), (1996), *Nauczyciel–uczeń. Między przemocą a dialogiem: obszary napięć i typy interakcji*, Kraków, Impuls, 1996, s. 11.

¹² A. Męczkowska (2004), *Kompetencja*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. II, Warszawa, s. 120.

¹³ J. Prucha (2006), *Pedeutologia*, [w:] B. Śliwowski (red.), *Pedagogika. Pedagogika wobec edukacji, polityki oświatowej i badań naukowych*, (tom II), Gdańsk, Wyd. GWP, s. 292.

dycji psychofizycznej. Ważne też jest „formalne wyposażenie w prawo do działania w imieniu danej organizacji, wyznawane wartości i zasady etyczne”¹⁴.

W kontekście pracy i związanej z nią kompetencji i umiejętności nauczycieli i wychowawców literatura pedagogiczna najczęściej wymienia i klasyfikuje następujące¹⁵:

- kompetencje merytoryczne, dotyczące dziedziny nauczanego przedmiotu;
- kompetencje metodyczne, dotyczące warsztatu pracy nauczyciela;
- kompetencje wychowawcze, dotyczące oddziaływania wychowawczego.

Praca nauczycieli zawiera szeroki zakres oddziaływań na wychowanków obejmujący zachowania i czynności intencjonalne, w pełni uświadomione, a także oddziaływania o charakterze nieświadomym, pozostające poza świadomą kontrolą nauczycieli. Zbigniew B. Gaś opisując kompetentnego nauczyciela wskazuje na jego osobowość, która pełni funkcję modelową dla wychowanków. Nie bez znaczenia dla procesu wychowania i edukacji stanowi warsztat dydaktyczny nauczyciela. Od nauczycieli wymaga się, aby byli kompetentni w obszarze przekazywania konkretnej wiedzy merytorycznej, informacji o współczesnych osiągnięciach naukowych. Nauczyciel winien dla uczniów być efektywnym trenerem, zdolnym przekazywać potrzebne instrukcje, konkretne wskazówki postępowania w codziennym życiu. Wreszcie nauczyciel winien być dla swych podopiecznych efektywnym przewodnikiem i wychowawcą, inspirującym młodych do odkrywania własnych talentów, wspierającym motywację do realizowania ważnych dla każdego ucznia własnych zadań rozwojowych, a także odkrywania własnego miejsca w otaczającym go świecie¹⁶.

Analiza literatury pedagogicznej jednoznacznie wskazuje, że kompetencje wychowawcze i edukacyjne nauczycieli, tak bardzo wymagane i pożądane, zawierają w sobie szerokie spektrum konstytuujących je zmiennych podmiotowych, stanowiących dynamiczny układ cech osobowych, temperamentalnych i motywacyjnych, jak i warunków zewnętrznych i okoliczności, w których znajdują możliwość swej ekspresji.

Rozważając kwestie kompetencji nauczycieli i wychowawców w obszarze przeciwdziałania oddziaływania kontrowersyjnych sekt na młodzież i ich rodziny, należy wskazać przede wszystkim na potrzebę podnoszenia kompetencji nauczycieli i wychowawców przede wszystkim w obszarze kompetencji merytorycznych, dydaktyczno-metodycznych oraz wychowawczych. Analiza literatury dedykowanej zagadnieniu sekt potwierdza słuszność tego typu kierunku działań. Od wielu lat w wielu instytucjach edukacyjnych i wychowawczych na różne sposoby w ramach oddziaływań profilaktycznych stwarza się nauczycielom możliwość podnoszenia własnych kompetencji w zakresie przeciwdziałania sektom.

¹⁴ T. Oleksyn (2006), *Zarządzanie kompetencjami. Teoria i praktyka*, Kraków, Oficyna Ekonomiczna, s. 39.

¹⁵ Taraszkiewicz-Kotońska M. (2001), *Jak uczyć jeszcze lepiej! Szkoła pełna ludzi*, Poznań, Wydawnictwo ARKA, s. 175.

¹⁶ Z.B. Gaś (2001), *Doskonalący się nauczyciel. Psychologiczne aspekty rozwoju profesjonalnego nauczyciela*. Lublin, Wyd. UMCS, s. 11–12.

Problem sekt i nowych ruchów religijnych jako zagrożenie dla dzieci i młodzieży dostrzegany jest od wielu lat przez środowiska związane z edukacją, obejmując swym zasięgiem liczne inicjatywy na wszystkich szczeblach edukacji¹⁷. Niemniej istnieje ciągła potrzeba wznawiania profilaktyki antysektowej oraz doskonalenia i podnoszenia kompetencji nauczycieli i wychowawców w tym zakresie.

Młodzież a sekty

Zjawisko kontrowersyjnych sekt i nowych ruchów religijnych, obok m.in.: narkomanii, przestępczości, problemów rodzinnych, marginalizacji społecznej, zachowań przemocowych wpisuje się w długą listę zagrożeń czyhających na człowieka w każdym wieku, w sposób szczególny na dzieci i młodzież¹⁸. Sekty umiejętnie wykorzystują niestabilną sytuację młodzieży w ich okresie dojrzewania, bazując na jej naturalnych potrzebach fizjologicznych, psychicznych i duchowych. Sekty stopniowo wciągają młodzież w świat złudzeń, iluzji i zakłamania, obiecując im zaspokojenie rodzących się w nich potrzeb i rozwiązanie problemów, rozbudzając nadzieje na lepsze i szczęśliwsze życie w harmonii z Bogiem, z innymi ludźmi i z samym sobą. Jednak „tak naprawdę sekty wykorzystują jedynie naiwność i łatwowierność ludzi, bardzo często młodych ludzi, dla własnych korzyści”¹⁹.

Istnieje wiele definicji sekty. Etymologicznie termin „sekta” odnosi się od łacińskiego czasownika *sequor* – czyli „naśladować, iść, podążać za kimś” lub od słowa *secare* – „odcinać”. Pierwotnie łacińskie słowo *secta* rozumiano jako swoisty kierunek, drogę postępowania, zasady i odnosiło się do wolitywnej sfery człowieka podejmującego wybór. *Słownik języka polskiego* PWN podaje, że sekta to odłam wyznaniowy jakiejś religii, grupa izolująca się od reszty społeczeństwa, z własną ścisłą hierarchią wartości, zespołem norm zachowania się i silnym przywódcą²⁰.

Jak wskazują liczne opracowania traktujące o kontrowersyjnych sektach i nowych ruchach religijnych, spora liczba współczesnych grup kultowych wydaje się zniewalać swoich adeptów, uzależniać i wykorzystywać ich do celów niemających wiele wspólnego z głoszonymi przez siebie postulatami religijnymi. Współcześnie w związku z licznymi nadużyciami na tle religijnym, stosowaniem manipulacji, ła-

¹⁷ M. Gajewski (2019), *Sects in the Area of Education of Children and Youth: Situation Analysis and Indications for Preventive, Labor ed Educatio*, 7, s. 185–199; Por. L.L. Dawson (2017), *Cults in Context: Readings in the Study of New Religious Movements*, New York, Routledge.

¹⁸ M. Gajewski (2011), *Dzieci i młodzież w sektach z perspektywy pedagogicznej i społecznej*, [w:] K. Biel, J. Kusztal (red.), *Dziecko zagrożenie wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 227–256.

¹⁹ Z. Golan (2003), *Psychologiczne aspekty sekt destrukcyjnych jako zagrożenie dla młodzieży*, „*Studia Teologiczne*”, Nr. 21, s. 208; M. Gajewski (red.), *Grupy kultowe. Uwarunkowania społeczne*, Wyd. WAM, Kraków 2012; M. Libiszowska-Żółtkowska (2003), *Konwertyci nowych ruchów religijnych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003.

²⁰ Por. hasło sekta, [w:] *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Bartłomiej Kaczorowski (red.), W. Baturó (red.), t. 7, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004, s. 483.

maniem prawa, odnotowanym oszustwom ekonomicznym itp. sekty postrzega się w kategoriach wyraźnie pejoratywnych²¹.

Destrukcyjna rola sekt i kontrowersyjnych nowych ruchów religijnych, jak podaje Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, polega przede wszystkim na stosowaniu wobec swoich adeptów wyrafinowanych i głęboko nieetycznych metod i technik manipulacji, a w procesie rekrutacji nowych członków narzucania określonych stereotypów reakcji psychicznych, kontroli ich myśli, zachowań i uczuć²². Lista zarzutów wobec sekt obejmuje również kwestionowanie wymuszania bezwzględnego posłuszeństwa, nieudzielanie potencjalnym członkom (do czasu pełnej integracji z grupą) szczegółowych informacji na temat charakteru działalności grupy oraz stopniowe kształtowanie w nich przekonania, że poglądy i postawy zajmowane przez daną grupę są jedyne i słuszne. Problem oszustwa w sektach opisuje wielu współczesnych autorów, na szczególną uwagę zasługuje problem zwodzenia potencjalnych adeptów już na etapie rekrutacji. Otóż bardzo często cele deklarowane oficjalnie (słownie i w dokumentach, broszurach) zawierają silny pozytywny przekaz. Zakrywa się jednak informacje o faktycznych celach, których realizacja nie byłaby możliwa, gdyby zostały ujawnione. Niedostępność rzetelnych informacji o grupie uniemożliwia racjonalny osąd i w pełni suwerenną decyzję o przyłączeniu się do grupy. O faktycznych intencjach sekt i ich ukrytych celach dowiadujemy się dopiero od byłych członków tychże grup²³.

Watykański Raport *Sekty albo nowe ruchy religijne. Wyzwanie duszpasterskie*, podejmując zagadnienie „popularności” nowych ruchów religijnych i sekt, potwierdza fakt, że grupą najwrażliwszą i najbardziej narażoną na ich działanie jest młodzież, zwłaszcza ta, która nie ma oparcia rodzinnego i społecznego, bezrobotni, nieuczestniczący aktywnie w życiu własnych grup parafialnych ani w dobrowolnych pracach na rzecz parafii. Narażeni są młodzi, którzy pochodzą z rodzin „nieustabilizowanych, należą do mniejszości etnicznych lub zamieszkują miejsca, jakich Kościół swym wpływem raczej nie obejmuje”²⁴.

Zdzisław Golan (2003) zwraca uwagę na zależność czasu pozostawania pod wpływem sekty a stopniem możliwej patologizacji życia jednostki. Podobnie jak wielu innych autorów i badaczy tematu sekt konkluduje on, że dłuższy kontakt z sektą lub przebywanie w jej strukturach prowadzi adeptów do wielu negatywnych skutków, co więcej, stopień i zakres konsekwencji płynących z kontaktu z kontrowersyjną grupą sektową zależy od wielu czynników, do których należy zaliczyć: rodzaj sekty,

²¹ M. Szostak, (2001), *Sekty destrukcyjne, studium metodologiczno – kryminalistyczne*, Zakamycze, s. 431–445; M. Libiszowska-Żółtkowska (2001), *Nowe ruchy religijne w zwierniadle socjologii*, Lublin: Wydawnictwo UMCS; M. Gajewski (red.) (2011), *Kontrowersyjne grupy kultowe i sekty. Analiza psychologiczna i prawna*, Kraków, Wyd. Ignatianum.

²² Por. Raport Biura Bezpieczeństwa Narodowego przy prezydencie Rzeczypospolitej Polskiej: O Stanie Bezpieczeństwa Państwa z 1995 r. (Rozdział VII. Sekty i niektóre związki wyznaniowe w Polsce).

²³ M. Gajewski (2009), *Sekty i nowe ruchy religijne*, Salwator, Kraków, Wyd. Salwator.

²⁴ M. Gajewski (2016), *Fałszywi Nauczyciele. Sekty Dzisiaj*, Kraków, Wyd. Monumen.

a także typ osobowości adepta kultu. Nie bez znaczenia pozostaje czas kontaktu z sektą, a także wiek osoby uwikłanej w sektę. Największe niebezpieczeństwo w tym przypadku zagraża młodzieży w ich okresie dojrzewania, gdyż jest ona w tym okresie najbardziej podatna na zmiany osobowościowe oraz nacisk i manipulacje z zewnątrz²⁵.

To właśnie ze względu na swój wiek rozwojowy, kształtującą się dopiero co tożsamość oraz brak życiowego doświadczenia dzieci i młodzież stanowią grupę szczególną, przedmiot zainteresowania się różnych kontrowersyjnych grup sektowych²⁶.

W wydanej przez Stowarzyszenie Ruch Obrony Rodziny i Jednostki sfinansowanej ze środków Ministerstwa Edukacji Narodowej profilaktycznej broszurze zatytułowanej „I Twoje dziecko może być w sekcie” Anna Łobaczewska podkreśla, że impulsem dla rozwoju współczesnych sekt w pierwszej kolejności stały się zmiany społeczno-ustrojowe zapoczątkowane w 1989 roku. To one stworzyły dogodne warunki do napływu i powstania różnorodnych grup pseudoreligijnych. Wbrew zapowiedziom i deklaracjom w grupach tych zazwyczaj nie chodzi o religię, ale o zysk ekonomiczny, dla którego liderzy prowadzą swoich adeptów do uzależnienia fizycznego i psychicznego, ostatecznie do wykorzystania swoich wyznawców²⁷.

Problem sekt obejmuje różnego rodzaju patologie, przed wpływem których potrzeba chronić dzieci i ich rodziny. Ewa Monika Guzik-Makaruk, analizując działanie sekt w kontekście prawa karnego, przypomina, że wokół działalności sekt religijnych mają miejsce różne zjawiska *patologiczne i kryminalne, którym niejednokrotnie musi stawić czoła prawo karne*²⁸. Zdaniem autorki obok możliwych pozytywnych i prospołecznych działań sekty (zwłaszcza na pierwszym etapie wtajemniczenia) mają miejsce oddziaływania głęboko i niekiedy nieodwracalnie patologizujące i destrukcyjne. W jej opinii wiktyimizacji „ulegają nie tylko sami adepci sekt, lecz w sposób pośredni wiktyimizowane jest także najbliższe środowisko członka sekty, którym jest najczęściej jego rodzina walcząca o przywrócenie mu pełni sił witalnych”²⁹. Problem wykorzystywania religii dla celów niereligijnych dostrzega również Władysław Kubik, stwierdzając, że problem współczesnych sekt „jawi się często jako problem wykorzystywania religii do celów niereligijnych. Nie bez znaczenia są podejmowane w kontekście grup kultowych kwestie związane z ich prawnym umocowaniem i niezadko działalnością o charakterze quasi-przestępczym lub wręcz kryminalnym”³⁰.

²⁵ Z. Golan (2003), *Psychologiczne aspekty sekt destrukcyjnych jako zagrożenie dla młodzieży*, Studia Teologiczne, 21, s. 224.

²⁶ D. Kuncewicz (2005), *Kontrowersyjne grupy religijne: psychologiczne aspekty przynależności*, Maternus Media, Tychy; P.T. Nowakowski (2001), *Sekty, Oblicza werbunku*, Tychy, Wyd. Maternus Media.

²⁷ A. Łobaczewska, M. Mierzwa-Hudzik, J. Zawal (2000), *I twoje dziecko może być w sekcie. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, Lublin: Wyd. Stowarzyszenie Ruch Obrony Rodziny i Jednostki, s. 5.

²⁸ E. Monika Guzik-Makaruk (2011), *Sekta religijna a obowiązujący system prawa karnego. Wokół definicji i jej potrzeby*, [w:] M. Gajewski (red.) *Kontrowersyjne Grupy Kultowe i Sekty. Analiza Psychologiczna i Prawna*, Kraków: Wyd. WAM.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże.

Praktyka edukacyjna i wychowawcza potwierdza prawidłowość rozwojową, zgodnie z którą młodzież poszukując podstaw dla własnej tożsamości poszukuje dla siebie punktów odniesienia, skłonna jest podążać za najrozmaitszymi ideami, na jakie natrafi celem doświadczenia rozwoju i możliwości samorealizacji. Fakt ten zauważają autorzy opracowania „Sekty. Przedmiot fascynacji i zagrożeń”, stwierdzając, że „Młody człowiek w trakcie tworzenia swojej autonomii chciałby w sobie bądź otaczającym go świecie coś zmienić, ulepszyć. Dlatego jest tak podatny na indoktrynację, zwłaszcza wtedy, gdy dotyczy ona wartości duchowych, rozwoju człowieka (w tym intelektu, psychiki i zdrowia)”³¹.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę, że „pojawiające się pseudoreligijne grupy pod pozorem nowej wiary wprowadzają dobrze przygotowanych werbowników oraz opracowane i sprawdzone psychotechniki. Powodzenie i rozwój nowych ruchów kulturowych zależy między innymi od nieświadomości społeczeństwa, rodziców, pedagogów i młodych ludzi, którzy zwabieni szlachetnymi hasłami przystępują do tych grup. Tysiące młodych ludzi zostało uwikłanych w destrukcyjne kultury. Porzucili naukę, odeszli z domów, a często zaginęli na zawsze”³².

Kompetencje nauczycieli i wychowawców w zakresie przeciwdziałania sektom i wspierania dzieci i młodzieży

Zawód nauczyciela obdarzony jest społecznym zaufaniem, w związku z czym wymagania stawiane nauczycielom wymuszają na nich szczególne kompetencje i podlegają starannej weryfikacji zarówno ze strony odpowiednio przygotowanych do tego podmiotów, jak i samych wychowanków. Do najważniejszych zadań nauczyciela zgodnie z powierzonym im stanowiskiem i w zgodzie z podstawowymi funkcjami szkoły należą: dydaktyka, wychowanie i opieka.

Kompetencje nauczycieli w zakresie rozpoznawania i reagowania na zagrożenia płynące z działania sekt manipulacyjnych i destrukcyjnych winny obejmować wszelkie kompetencje określane w literaturze przedmiotu jako miękkie i twarde (Konieczna-Kucharska 2015). Poszukując bezpieczeństwa dzieci i młodzieży, wśród najważniejszych kompetencji twardych, które każdy nauczyciel powinien rozwijać i wzmacniać, znajdują się: wykształcenie formalne, praktyczna wiedza zawodowa, specjalistyczne uprawnienia zawodowe, umiejętność dostosowywania zadań edukacyjnych i tempa ich realizacji do poziomu rozwoju oraz stylu uczenia się ucznia, jasne komunikowanie i egzekwowanie wymagań szkolnych oraz merytoryczne wspieranie dziecka w ich realizacji, prezentowanie nauczanych treści w formie problemów do rozwiązania, doświadczenie w pracy, kompetencje wychowawcze, teoretyczna wiedza pedagogiczna. Do kompetencji miękkich zaliczyć należy: Zdolności interpersonalne, komunikatywność, pewność siebie, budowanie autorytetu, umiejętność pracy

³¹ D. Kuncewicz, T. Opolska, M. Wasiak (2000), *Sekty. Przedmiot fascynacji i zagrożeń*, Warszawa, Wyd. CMPPP, s. 4.

³² A. Łobaczewska, M. Mierzwa-Hudzik, J. Zawal (2000), *I twoje dziecko może być w sekcie. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, Lublin, Wyd. Stowarzyszenie Ruch Obrony Rodziny i Jednostki, s. 5.

w zespole, dobra organizacja pracy własnej, odporność na stres, kultura osobista, systematyczność, sumienność, gotowość do doskonalenia i rozwoju, zdolności słuchania, rozwiązywania konfliktów, wytrwałość w dążeniu do celu i w codziennym działaniu³³. Wspólnie kompetencje miękkie i twarde składają się na obraz profesjonalnego nauczyciela i wychowawcy.

Zmierzając w stronę wzmocnienia kompetencji edukacyjnych i wychowawczych nauczycieli w zakresie przeciwdziałania sektom, należy zwrócić uwagę na doskonalenie następujących obszarów ich zawodowej i osobistej aktywności:

- a) Wzmocnienie i rozwijanie kompetencji merytorycznych w zakresie przeciwdziałania sektom ze szczególnym uwzględnieniem umiejętności rozpoznawania manipulacji i technik werbunkowych. W tym obszarze kompetencji wszelkie dedykowane im szkolenia i dostarczone informacje winny bazować na wiedzy opartej na dowodach i merytorycznych opracowaniach naukowych. Wiedza ta obejmować powinna rozumienie przez nauczycieli i wychowawców specyfiki funkcjonowania sekt i kontrowersyjnych ruchów religijnych i subkulturowych.
- b) Wzmocnienie i rozwijanie kompetencji metodycznych obejmuje warsztat pracy nauczyciela, jego przygotowanie do umiejętnej aplikacji wiedzy teoretycznej do codziennego życia. Ważnym aspektem pracy nauczyciela jest jego przygotowanie metodyczne i dydaktyczne, dzięki któremu może dotrzeć zrozumiale i komunikatywnie do młodzieży z informacją na temat zagrożeń płynących ze strony sekt. W tym obszarze chodziłoby o kształtowanie umiejętności słuchania, empatyzowania, a także o znajomość zasad udzielania wsparcia psychologicznego, umiejętność organizowania współpracy z rodziną dziecka i innymi podmiotami wsparcia rodzinnego;
- c) Wzmocnienie i rozwijanie kompetencji wychowawczych stanowi kolejny istotny filar osobowości nauczyciela oraz szeroko rozumianych zdolności pedagogicznych. Jak wiemy, nauczanie to nie jedyne zadanie nauczyciela. Zadaniem nauczycieli i wychowawców jest również inicjowanie młodych w świat dorosłych, przekazywanie wartości uniwersalnych, do których należy m.in.: poszanowanie drugiego człowieka, wolność osobista, prawo do informacji. Kompetencje wychowawcze bez wątpienia stanowią rdzeń wszystkich innych kompetencji nauczyciela.

Wskazane powyżej kompetencje rozpatrywać można łącznie i rozłącznie. Bywa tak, że wielu nauczycieli posiada bogatą i rozległą wiedzę na temat działania sekt, brakuje im jednak odpowiedniej wrażliwości wychowawczej, zdolności empatyzowania i innych osobistych kompetencji pozwalających im wejść w dialog z uczniem potrzebującym pomocy. Praktyka dostarcza wielu przykładów, kiedy to nauczyciele obdarzeni szerokim spektrum wrażliwości i empatii, pozostający w dobrych relacjach z uczniami ze względu na niedostateczną wiedzę na temat sekt, pomimo

³³ M. Konieczna-Kucharska (2015), *Miękkie i twarde kompetencje nauczycieli*, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, Zarządzenie, nr 19, s. 233.

szczerych chęci nie byli w stanie kompetentnie reagować i rozpoznawać obszary zagrożeń, na jakie była narażona młodzież. Tak ważne jest łączenie doskonalenia i poszerzanie kompetencji we wszystkich wyżej wskazanych obszarach.

Podnoszenie kompetencji nauczycieli w obszarze przeciwdziałania działalności kontrowersyjnych sekt wpisuje się w zalecenia różnych organów międzynarodowych i państwowych. W Polsce w minionych latach powstało wiele opracowań poświęconych tej tematyce, w których wskazuje się na konieczność przeciwdziałania sektom ze szczególnym wskazaniem na młodzież jako grupę szczególnego ryzyka³⁴. Nie bez znaczenia dla procesu profilaktyki w tym zakresie ma odpowiednie przygotowanie nauczycieli i wychowawców. Ważne wskazania w zakresie pomniejszenia zagrożeń wynikających z działania grup sektowych zawiera Raport o Niektórych Zjawiskach związanych z Działalnością Sekt w Polsce opracowany przez Międzyresortowy Zespół do Spraw Nowych Ruchów Religijnych MSWiA w 2000 roku³⁵. Czytamy w nim między innymi: „W celu pomniejszenia zagrożeń związanych z działalnością sekt w Polsce byłoby wskazane: – utworzenie na wzór innych państw, placówki zajmującej się w sposób profesjonalny i zorganizowany analizą i wymianą informacji o nowych związkach wyznaniowych i sektach, wypracowaniem metod przeciwdziałania werbowaniu przez sekty dzieci i młodzieży oraz udzielaniem pomocy osobom poszkodowanym; – wprowadzenie w instytucjach związanych z edukacją i wychowaniem dzieci i młodzieży zajęć informujących o zagrożeniach ze strony sekt oraz proponowanie ludziom młodym atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego; – popieranie inicjatyw rodziców dążących do odzyskania dzieci zwerbowanych przez sekty; – lansowanie wzorców prorodzinnych, z wszelkimi tego konsekwencjami (w tym ekonomicznymi)”. Jak wynika z raportu pojawiające się nowe ruchy religijne stanowią realne wyzwanie dla społeczeństwa, a ich wzrost liczebny i charakter działania wymaga adekwatnej reakcji. Służyć temu z pewnością mogą rozwiązania prawne a „podstawową formą obrony dostępną dla każdego okazuje się indywidualna edukacja oraz jak najszersza rzetelna informacja społeczna”. Z perspektywy niniejszych rozważań należałoby podkreślić konieczność podnoszenia kompetencji nauczycieli i wychowawców w tej tematyce. Wciąż poziom wiedzy i kompetencje w zakresie rozpoznawania i reagowania na zagrożenia ze strony sekt są niewystarczające. Raport z 2000 roku wskazuje, że w „zakresie profilaktyki uzależnień od sekt i resocjalizacji ich ofiar nie został do tej pory stworzony specjalny program”³⁶. W stosunku do ofiar sekt oferowana jest „pomoc psychiatryczna w ramach dostępnej sieci usług psychiatrycznych”. Co ciekawe, raport stwierdza, że opracowany został również projekt nowelizacji programu ochrony zdrowia psychicznego, „który zakłada m.in. rozwijanie i uczenie kompetencji

³⁴ I. Lewko (2001), *Motywy przystępowania młodzieży do sekt w świetle transformacji ustrojowej w latach 1984-2000*, [w:] W. Nowak (red.), *Sekty a młodzież w okresie przemian ustrojowych w Polsce*, Olsztyn, s. 97.

³⁵ K. Wiktor, G. Mikrut (2000), *Raport o niektórych zjawiskach związanych z działalnością sekt w Polsce*, opr. Międzyresortowy Zespół ds. Nowych Ruchów Religijnych MSWiA, Warszawa.

³⁶ *Raport o Niektórych Zjawiskach związanych z Działalnością Sekt w Polsce*, Międzyresortowy Zespół do Spraw Nowych Ruchów Religijnych MSWiA, 2000, s. 57.

psychologicznych i społecznych, umożliwiających jednostce lepsze wykorzystywanie własnych możliwości, a także skuteczne radzenie sobie z wymogami życia, ze stresem, z krytycznymi wydarzeniami i sytuacjami oraz zagrożeniami patologią³⁷. Z powyższego widać, że problem sekt traktowany jest w sposób poważny i szeroki, a wszelkie oddziaływania profilaktyczne, diagnostyczne i terapeutyczne rozważa się również, a może przede wszystkim w kontekście podnoszenia kompetencji pedagogicznych i psychologicznych.

Podsumowanie

Okres dojrzewania stanowi ważny i zarazem przełomowy okres w życiu każdego człowieka. Do charakterystycznych cech tego okresu zalicza się, obok zmian fizycznych, rozwój psychiczny, społeczny i moralny. Wszelkie zmiany tego etapu życia wiążą się z dynamicznym poszukiwaniem własnego Ja, kształtowaniem tożsamości i ustalaniem autonomii i zależności wobec innych ludzi, zewnętrznych praw i nakazów, porządku społecznego, wymagań prawa, norm kulturowych. Poszukiwanie sensu własnego życia, formowanie światopoglądu, określenie swego miejsca w społecznym układzie praw i obowiązków narażone jest na liczne niebezpieczeństwa. W miejsce zakwestionowanych autorytetów pojawiają się inne, a kwestionowanie i podanie w wątpliwość wartości dzieciństwa domagają się reinterpretacji, odnalezienia nowych sensów i wartości.

W ten burzliwy świat dzieci i młodzieży włącza się w sposób szczególny nauczyciel i wychowawca. Czy okaże się autorytetem i przewodnikiem, czy kolejnym nieuznanym lub odrzuconym autorytetem w dużej mierze zależy od jego kompetencji edukacyjnych i wychowawczych. Niewątpliwie niestabilną, delikatną w swej strukturze sytuację młodego człowieka chętnie wykorzystują sekty, metodycznie przekształcając samoświadomość młodzieży, bazując na znanych im procesach neuropsychologicznych i wielu innych³⁸. Bazując na podstawowych potrzebach młodzieży, oferują im „nowy lepszy świat” albo przynajmniej szybkie rozwiązanie wszelkich problemów, z którymi się współczesna młodzież boryka. Oferując świat złudzeń, wzniosłych idei, nieograniczonych możliwości, rozbudzają w młodych ukryte idealistyczne nadzieje na życie bez jakichkolwiek uciążliwości, trudu i niechcianych obowiązków. W związku z powyższym podstawą wszelkich oddziaływań profilaktycznych w zakresie przeciwdziałania sektom będzie zawsze dostarczenie młodzieży odpowiedniej wiedzy na temat ich faktycznego funkcjonowania. Niewątpliwie aby umiejętnie „uchronić dorastającą młodzież od grożących jej niebezpieczeństw ze strony sekt, należy zadbać o to, aby miała ona dostęp do rzetelnej i pełnej wiedzy na temat ruchów religijnych i religijności w ogóle³⁹. Wymaga to od nauczycieli i wy-

³⁷ Tamże

³⁸ M. Gajewski (2020), *Pedagogical, neuropsychological and social conditions of shaping the identity of cult group followers*, Acta Neuropsychologica, Vol. 18, No. 2, 233–258.

³⁹ Z. Golan (2003), *Psychologiczne aspekty sekt destrukcyjnych jako zagrożenie dla młodzieży*, Studia Teologiczne 21, s. 227.

chowawców własnego możliwie profesjonalnego przygotowania w tym zakresie⁴⁰. Należy odróżnić wiedzę potoczną od wiedzy merytorycznej w tym zakresie. W społeczeństwie powiela się wiele stereotypów na temat sekt, które w żaden sposób nie wspierają profilaktyki. Tak jak wskazano wcześniej, sama wiedza nie wystarcza, młodzież poszukuje i potrzebuje widzieć w dorosłych godny zaufania autorytet, kogoś, komu będzie mogła zaufać w trudnych momentach swojego życia⁴¹. Szczera empatia, umiejętność słuchania to kolejne istotne cechy kształtujące kompetencje współczesnego nauczyciela a zarazem wychowawcy zdolnego umiejętnie reagować na wszelkiego rodzaju niebezpieczeństwa związane z kontrowersyjną działalnością współczesnych sekt. Pracując z młodzieżą, współczesny nauczyciel nie powinien pozostać obojętnym na tego typu zagrożenie. Należy robić wszystko, aby uświadamić młodzież i przestrzec ją przed sektami i ich manipulacjami.

Bibliografia

1. Czerepaniak-Walczak M. (1997), *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Toruń, Wyd. Edytor, s. 87–88.
2. Dawson L.L. (2017), *Cults in Context: Readings in the Study of New Religious Movements*. New York, Routledge.
3. Denek K. (2000), *Kompetencje nauczyciela w kontekście wyzwań XXI wieku i potrzeby reformy systemu edukacji w Polsce*, [w:] *Kształcenie pedagogiczne w dobie przemian edukacyjnych w Polsce*, Materiały Konferencyjne nr 46, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 29–45.
4. Dudzikowa M. (1993), *Kompetencje autokreacyjne-możliwości ich nabywania w trakcie studiów pedagogicznych*. „Edukacja. Studia. Badania. Innowacje”, 1993. nr 4.
5. Dudzikowa M. (red.) (1996), *Nauczyciel-uczeń. Między przemocą a dialogiem: obszary napięć i typy interakcji*, Kraków: Impuls, 1996, s. 11.
6. Gajewski M. (2009), *Sekty i nowe ruchy religijne*, Salwator, Kraków: Wyd. Salwator.
7. Gajewski M. (2011), *Dzieci i młodzież w sektach z perspektywy pedagogicznej i społecznej*, [w:] K. Biel, J. Kusztal (red.), *Dziecko zagrożenie wykluczeniem. Elementy diagnozy, działania profilaktyczne i pomocowe*, Wydawnictwo WAM, Kraków, s. 227–256.
8. Gajewski M. (2016), *Fałszywi Nauczyciele. Sekty Dzisiaj*, Kraków: Wyd. Monumen.
9. Gajewski M. (2018), *Młodzież a współczesne kontrowersyjne sekty: Wybrane zagadnienia*. „*Homo et Societas. Wokół pracy socjalnej*”, 3 (3): 36–47.
10. Gajewski M. (2019), *Sects in the Area of Education of Children and Youth: Situation Analysis and Indications for Preventive*, *Labor ed Educatio*, 7, s. 185–199.
11. Gajewski M. (2020), *Pedagogical, neuropsychological and social conditions of shaping the identity of cult group followers*, *Acta Neuropsychologica*, Vol. 18, No. 2. 233–258.
12. Gajewski M. (red.) (2011), *Kontrowersyjne grupy kultowe i sekty. Analiza psychologiczna i prawna*, Kraków Wyd. Ignatianum.
13. Gajewski M. (red.), *Grupy kultowe. Uwarunkowania społeczne*, Wyd. WAM, Kraków 2012.
14. Gajewski, M. (2016), *Fałszywi Nauczyciele. Sekty Dzisiaj*. Kraków: Wyd. Monumen.

⁴⁰ Por. J.M. Łukasik i zesp.

⁴¹ B. Michael (1985), *Comparative Youth Culture. The sociology of youth culture and youth sub- cultures in America, Britain and Canada*, Routledge, New York.

15. Gaś Z.B. (2001), *Doskonalący się nauczyciel. Psychologiczne aspekty rozwoju profesjonalnego nauczycieli*. Lublin: Wyd. UMCS, s. 11–12.
16. Golan Z., (2003), *Psychologiczne aspekty sekt destrukcyjnych jako zagrożenie dla młodzieży*, „*Studia Teologiczne*”, 21, s. 208.
17. Guzik-Makaruk E.M. (2011), *Sekta religijna a obowiązujący system prawa karnego. Wokół definicji i jej potrzeby*, [w:] M. Gajewski (red.) *Kontrowersyjne Grupy Kultowe i Sekty. Analiza Psychologiczna i Prawna*, Kraków, Wyd. WAM.
18. Jagielska K., Łukasik J.M., Mróz A., Koperna P., Duda A., Sobieszkańska K., *The competence of the future: creativity of students of selected Cracow universities*, [w:] L. Gómez Chova, A. López Martínez, I. Candel Torres (EDS), ICERI 2019: conference proceedings: 12th annual International Conference of Education, Research and Innovation, Seville, Spain, IATED Academy, 2019, p. 4154–4160.
19. Kocór M., Strzebońska A. (2010), *Jakich pracowników potrzebują polscy pracodawcy? Raport z badań pracodawców i ofert pracy realizowanych w 2010 r. w ramach projektu „Bilans Kapitału Ludzkiego”*, PARP, Warszawa, s. 12.
20. Konieczna-Kucharska M. (2015), *Miękkie i twarde kompetencje nauczycieli*, „*Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzenie*”, nr 19, s. 230.
21. Kosińska E. (2000), *Jak ustrzec dziecko przed działaniem destrukcyjnych grup kultowych. Zadania szkoły i rodziców*, [w:] M. Gajewski, E. Kosińska, *Sekty – religijny supermarket. Krótki poradnik psychologiczny*, Kraków, Wyd. Rubikon.
22. Kuncewicz D. (2005), *Kontrowersyjne grupy religijne: psychologiczne aspekty przynależności*, Maternus Media, Tychy.
23. Kuncewicz, D., Opolska, T. Wasiak, M. (2000), *Sekty. Przedmiot fascynacji i zagrożeń*. Warszawa: Wyd. CMPPP. s. 4.
24. Lewko I. (2001), *Motywy przystępowania młodzieży do sekt w świetle transformacji ustrojowej w latach 1984–2000*, [w:] *Sekty a młodzież w okresie przemian ustrojowych w Polsce*, red. W. Nowak, Olsztyn 2001, s. 97.
25. Libiszowska-Żółtkowska M. (2001), *Nowe ruchy religijne w zwierniadle socjologii*, Lublin, Wydawnictwo UMCS.
26. Libiszowska-Żółtkowska M. (2003), *Konwertyci nowych ruchów religijnych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003.
27. Łobaczewska A., Mierzwa-Hudzik M., Zawal J. (2000), *I twoje dziecko może być w sekcie. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, Lublin: Wyd. Stowarzyszenie Ruch Obrony Rodziny i Jednostki, s. 5.
28. Łukasik J.M (2017), *Zaniedbane obszary w procesie kształcenia do zawodu nauczyciela*, *Labor et Educatio* 2017, nr 5, s. 155–165.
29. Łukasik J.M., Jagielska K., Duda A., Koperna P., Mróz A., Sobieszkańska K. (2018), *Pedagogical Competencies of Teachers at the Beginning of Their Professional Career* [w:] 1st International Conference on Contemporary Education and Economic Development (CEED 2018) [Paris]: Atlantis Press, p. 21–25,
30. Łukasik J.M., Jagielska K., Mróz A., Koperna P., [w:] *Znaczenie kompetencji diagnostycznych nauczyciela dla rozwoju uczniów „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”* 2020, nr 5, s. 17–25;
31. Męczkowska, A. (2004), *Kompetencja*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. II. Warszawa, s. 120.
32. Michael B. (1985), *Comparative Youth Culture. The sociology of youth culture and youth sub-cultures in America, Britain and Canada*, Routledge, New York.

33. Nowa Encyklopedia Powszechna PWN, Bartłomiej Kaczorowski (red.), Wojciech Baturko (red.) (2004), t. 7, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 483.
34. Nowakowski P.T. (2001), *Sekty, Oblicza werbunku*, Tychy: Wyd. Maternus Media.
35. Oleksyn T. (2006). *Zarządzanie kompetencjami. Teoria i praktyka*, Kraków: Oficyna Ekonomiczna, s. 39.
36. Paśko I., Kucharska-Żądło M. (2008), *Doskonalenie nauczycieli. Mity i rzeczywistość*, [w:] *Nauczyciel w świecie współczesnym*, red. B. Muchacka, M. Szymański, Oficyna Wydawnicza Impuls, s. 289–296;
37. Prucha J. (2006), *Pedeutologia*, [w:] B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Pedagogika wobec edukacji, polityki oświatowej i badań naukowych* (tom II), Gdańsk: Wyd. GWP, s. 292.
38. Raport Biura Bezpieczeństwa Narodowego przy prezydencie Rzeczypospolitej Polskiej: O Stanie Bezpieczeństwa Państwa z 1995 r. (Rozdział VII. Sekty i niektóre związki wyznaniowe w Polsce).
39. Raport o Niektórych Zjawiskach związanych z Działalnością Sekt w Polsce, Międzyresortowy Zespół do Spraw Nowych Ruchów Religijnych MSWiA, 2000.
40. Szostak M. (2001), *Sekty destrukcyjne, studium metodologiczno-kryminalistyczne*, Zakamycze 2001, s. 431–445;
41. Szymański M.J. (2013), *Socjologia edukacji. Zarys problematyki*, Kraków, Wyd. Impuls; Kwieciński, Z. (1991), *Edukacja jako wartość odzyskiwana wspólnie (Głos w dyskusji o uspołecznieniu szkoły)*, „Edukacja”, nr 1.
42. Taraszkiewicz-Kotońska M. (2001), *Jak uczyć jeszcze lepiej! Szkoła pełna ludzi*, Poznań: Wydawnictwo ARKA, s. 175.
43. Wiktor K., Mikrut G. (2000), Raport o niektórych zjawiskach związanych z działalnością sekt w Polsce, opr. Międzyresortowy Zespół ds. Nowych Ruchów Religijnych MSWiA, Warszawa.
44. Żegnałek K. (2008), *Kompetencje dydaktyczno-wychowawcze nauczyciela edukacji*, [w:] K. Żegnałek (red.), *Kompetencje nauczyciela edukacji początkowej*. Warszawa: Wyd. WSP TWP, s. 189.

dr Mariusz Gajewski – Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie